

A pszichológia tárgyának kettős meghatározása

A pszichológia tárgyának kétféle meghatározása nem kis nehézségeket okozott és okoz a pszichológusoknak. A legelemibb kritikái kíváncsiak ugyanis e két meghatározás azonosságát, helyesebben egyértékűségét, egymás helyébe való behelyettesíthetőségüket kimutatni. E kritikát magának a pszichológiának kell elvégezni. Az alábbiakban foglalt jórészt elemi dolgok ismertetésével is elsősorban ilyen, maga az illető tudomány által elvégzendő kritikának egy érdekes példáját akarjuk bemutatni.

A mind időbelileg, mind a dolog természeténél fogva eredeti meghatározás szerint a pszichológia a tudatjelenséggel foglalkozik, más szóval olyan jelenségekkel, melyek élményjellegűek (subjektív meghatározás). Az ily értelemben vett pszichológia tudományos jellegének biztosíthatatlanságát azonban mind inkább tisztán látták és végül is néhány amerikai pszichológus, elsősorban *Watson* (1913) teljes következetességgel lemondott a pszichológia tárgyának a tudatszerűséggel való jellemzéséről és a pozitív tudományok számára egyedül hozzáférhető *külső viselkedés* (behavior) vizsgálatára korlátozta a pszichológiát (objektív meghatározás). Jegyezzük meg azonban, hogy a behavioristák sem azt nem állítják, hogy nincs élményszerű belső élet, sem pedig, hogy nincs semmiféle befolyással az egyén külső viselkedésére. Ezekre vonatkozó bármiféle nézettől mint filozófiai megállapítástól a pozitív tudományban elvonatkoztatnak, azaz úgy járnak el, *mintha nem lenne* belső élet, illetve nem hatna a külső jelenségekre.*)

*) Ha éppen *Watson* ennek ellenkezőjét látszik vallani („A tudat létezésében való hit a babona és a mágia elmúlt korára megy vissza.“ *Behaviorism*, New-York, 1930), ezt olyképpen kell venni, mint a XIX sz. biológusainak a materializmusát. Mindkettő hasznos és jogos munkahipóthézis a tudományban, de mint tétel aprióri és elszietett. A párhuzam annyiban nem teljes, hogy míg a vitalizmust csak közvetve, a biológiai tudományon keresztül ismerjük meg — a nélkül azonban, hogy a tudomány mint tudomány lenne erre hivatva — addig saját tudatát minden pszichológus közvetlenül ismeri s így léte vitán felül áll.

A subjektív pszichológia módszere szükségszerűen a lelki jelenségek introspekciós, belső megfigyelése. E módszerrel szemben időnként folyamán felmerült többféle nehézség közül az objektív pszichológia megszületésében főleg az vezetett, hogy a tudatjelenség kizárólag csak az illető egyén számára van adva, másoknak pedig egyáltalán nem hozzáférhető. Pedig a pozitív tudomány fogalmához hozzátartozik a tények egyetemes, bárki által való ismerhetősége, különben pozitíve ellenőrizhető törvényekhez sem lehetne jutni. Az objektív pszichológia ellenben teljesen megfelel ennek a tudományos kívánalomnak, hiszen a külső viselkedés, közelebbről meghatározva az anyagi világban és az egyén organizmusában adott *situatio* és a reakövetkező s szintén ott adódó *responsum* viszonya semmiben sem különbözik a fizika és fiziológia tényeitől a tény jellegét illetően. Sőt egyszerűen a *külső viselkedés* vizsgálatát határozni meg tárgyául nem is elégséges, hogy a pszichológia a fizikától és fiziológiától különböző tudományként szerepelhessen, hiszen ezek tényei is *külső viselkedések*. Különbözőségét vagy azáltal biztosítja, hogy olyan jelenségek vizsgálatára szorítkozik, melyeknél a *responsum* más, mint ami a *situatiót* alkotó tárgyak fizikai és a szintén beletartozó organizmus fiziológiai »hatásaként« létrejöhetne, vagy pedig mivel bajosan lehet előítélet nélkül bármikor is megmondani, hogy nem ilyen jellegű a *responsum*, lemondva ezen meghatározásból folyó szabatos elhatárolásról, egyszerűen a *bonyolult*, illetve *globális* viselkedéseket tekinti saját tárgyának, úgy vizsgálván természetesen ezeket, mint nem fizikai és fiziológiai »eredményeket«. — Ilyen bonyolult viselkedés figyelhető meg például, ha a majom, ládákat egymásra rakva, azok tetejéről bottal leveri a gyümölcsöt; ha a csuka három hónapig üvegfalal elválasztva lévén a kisebb haltól, később a falat eltávolítva sem eszi meg; ha az ember sötét helyiségben nem megy neki kétszer a falnak; ha a katona az álcázott ágyúra nem reagál, stb.

A két pszichológia teljes különbözősége nyilvánvaló. Valójában két tudománnyal van dolgunk, melyek éppúgy különböznek egymástól, mint bármely más két tudomány. Az egyik szerint érzéklésről beszélni annyit jelent, mint számot adni magának a különböző szín-, hang-, hőbenyomásokról. Emlékezni annyit tesz, mint átélni a meggyőződést, hogy a multtal van dolgom. Hasonlóképp érzélemről, pl. félelemről, vagy akaratról azon élmény alapján beszélünk, melyet ezek jelentenek. Ezzel szemben az objektív pszichológiában az érzéklés jelenti mindazokat a kapcsolatokat, melyek megfigyelhetők bizonyos ingerek és a nyomukban következő mozgások (szem, fej, pupilla, stb.), helyzetváltozódások s izek bizonyos jellemző vonásai (sebesség, irány, stb.) között. Emlékezetéről van szó, ha valamely mult esemény nyoma mutatkozik a jelen eljárásmdban, ennek biztosságában, gyorsaságában. Az érzelen, pl. félelem szintén bizonyos helyzet, pl. állat jelenléte és vele ösz-

szefüggésben mutatkozó jelenségek, pl. elsápadás, reszketés, futás kapcsolatában áll. Ugyanazok a megjelölések tehát *egészen más* tartalommal rendelkeznek, az egyik és a másik pszichológiában, miért is a behavioristák nem egy próbálkozást tettek, hogy a subjektív pszichológia kifejezései helyett újakat használjanak. Próbálkozásuk azonban nem sok sikerre vezetett és legtöbbször ma is a subjektív pszichológia megjelöléseit használja, de természetesen elvonatkoztat minden élményszerű jelentéstől.

De más a két pszichológia célja is. Az egyik bele akarja magát élni mások lelki világába, meg akarja őket »érteni»; ilyen célból kutatja lelki világuk összetevőit és ezek összefüggéseit is (Einfühlung; »megértjük» a kutyát, mely megfenyegetve elsompolyog, de nem, ha a holdra vonít). A másik nem a lelki világot akarja rekonstruálni, hanem egy-egy összetartozó situatio-responsum egészet, csoportot; azaz az adva lévő jelenségek közül ki akarja elemezni azokat a csoportokat, melyek egyet alkotnak, illetve meg akarja állapítani az egy-egy csoportot elégségesen meghatározó, jellemző situatio-responsum elemeket. Eljárása semmiben sem különbözik az orvos eljárásától, aki a szimptomáknak, melyek külön-külön véve többféle betegségnek is lehetnek a jelei, egy oly csoportját akarja megállapítani, mely — önmagában esetleg még hiányos — csoport már egyértelműen egy betegség jele, következőleg belőlük a még nem tapasztalt szimptomákra is lehet következtetni. Hasonlóképpen, ha a pszichológus tudja, hogy az elsápadás milyen viselkedés-egészeknek lehet az eleme és tudja, hogy melyikben mik a többi jelenségek, akkor egy adott esetben is rekonstruálni fogja tudni a félelmet, a haragot, a fázást, stb. Természetesen az egy esetre való alkalmazás a fontos, amint az orvostudományban sem a gyakorlat, hanem a csoportok eredeti felderítése.

Mielőtt a két pszichológia azonosíthatóságának problémáit néznénk, tanácsos még részleteiben is szemügyre venni a belső élmény közölhetetlenségének lényét. Látszólag ugyanis nem áll az objektív pszichológia vádjá, hiszen minden különböző élménünket egy-egy különböző szóval ki tudjuk fejezni és így félreértés nélkül másokkal is meg tudjuk ismertetni. Könnyű azonban meggyőződni, hogy a szavak használata, a beszéd valójában nem fedi fel a belső élményt és nem garantálja, hogy ha többen ugyanazt a szót használják, élményeik is megegyezők. A szavakat ugyanis bizonyos külső dolgokkal, vagy külső cselekvésekkel kapcsolatban tanuljuk meg; a *piros* kifejezést például az előttünk lévő eperrel, cseresznyével kapcsolatban tanultuk meg gyermekkorunkban. Mivel csupán ezek a tárgyak kötnek minket össze azokkal, akiktől a kifejezést tanultuk, s nem az élmények, ha más, esetleg eddig ismeretlen tárgyakkal kapcsolatban is mindketten azt a megjelölést használjuk, csak az következik, hogy mindketten olyannak látjuk ezeket a tárgyakat, mint ki-ki a cseresznyét és epret látta, de

nem az, hogy egyformának látjuk őket. — Ugyanezt másképp így is mondhatjuk. A szóról nyilván nem fizikai alkata szerint, azaz mint meghatározott hangsorról van szó, hiszen mint ilyen, egyáltalán nem lenne több az objektív pszichológia bármely viselkedésénél, hanem mint jelről. Ahhoz azonban, hogy valami jel lehessen, előzetesen legalább egyszer külön kellett ismernem a jelzettet és látni a viszonyukat. Ha sohasem láttam volna tüzet, most sem sejténém, hogy a füst valamit jelent. Az, amit a szó esetében előzetesen ismertem és aminek a szó a jele, az a külső dolog, vagy külső cselekvés.*)

Teljesen azonos az eset a szubjektív pszichológia magasabb rendű élményeit kifejezni hivatott szavaknál is. Mikor az *akarát* szót először hallottam, mindig bizonyos komplikált, részleteiben talán változó, de egészében eléggé állandó jellegű viselkedést láttam. Ujabb ilyen viselkedés láttára nyilván szintén ugyanezt a szót fogom használni, hasonlóképp azok is, akiktől megtanultam a kifejezést. Semmi biztosíték sincs azonban arra, hogy az a benyomás, amit bennünk e viselkedés kelt, az az értelmezés, melyet hozzáfűzünk, mindnyájunkban ugyanaz. — Hogy a szó nem a belső élményt jelzi, azt ezeknél a magasabb rendű élményeket jelző szavaknál direkte, minden ilyen megfontolás nélkül elárulja az az öntudatlan mód is, ahogyan ezen szavakat használjuk. Büszkének, gorombának, értelmesnek, önzőnek, komolynak nevezve másokat sokkal inkább viselkedési módjukat, mint élményüket jelezzük. Ha valakit értelmesnek mondunk, még ha azt hisszük is, hogy lelkiviláguk egy összetevőjét ragadtuk meg, a legkisebb odafigyelésre kitűnik, hogy csak a feladatokkal és nehézségekkel szemben való gyors találékonyságot jelezzük. A »durva pokróc« és hasonló metaforák pedig mindennél jobban beszélnek.

Mindebből az következik, hogy a szavakat használó subjektív pszichológia tulajdonképpen *maga sem subjektív* és azt kell mondaní, hogy ha ki-ki magával szemben alkalmazhatja is az introspekciós vizsgálódást, mihelyt másokkal közli eredményeit, amennyiben ez sikerül, nem az élményeiről, hanem azon viselkedésekről beszél, melyekkel kapcsolatban a szavakat megtanulta.

Ennek a megállapításnak — mivel a belső élményekhez való hozzáférközésnek a beszéden kívül különben sem lett volna más lehetősége, — egyszerű következménye, hogy a pszichikum két definíciója *egyetlen tudományban nem egyesíthető*, azaz nem lehet a jelenségek vizsgálatánál hol az egyik, hol a másik definíciónak megfelelő módszert alkalmazni azzal a gondolattal, hogy ugyanarról a tudományról van szó. Annak a lehetősége azonban nincs kizárva, hogy valamilyen módon meggyőződhesünk, hogy az objektív pszichológia vizsgálta minden viselkedést tudatosság, élményszerűség is kísér. Mivel azonban ez a tudatosság, nem ragad-

*) A szó jele a fogalomnak is, sőt elsősorban annak a jele. A fogalom azonban maga a dolog, magasabb, azaz szellemi niveau-n visszaadva.

ható meg önmagában, nevezzük e megfelelkézést a két definíció egymásbahelyettesíthetőségének és ne azonosságának.

A tudatélménynek másoknál is való meglétére kétféleképpen, két tényből szoktak következtetni. Az első eljárás, melyet mindenki önkéntelenül használ, és mely kritikailag is kifogástalan, az organizmus és a külső viselkedések hasonlósága alapján következtet a belső élmény, sőt ezek hasonlóságának a feltételezésére más lényeknél is. Ennek az érvek egyik esete, ha a szavak használatából következtetünk tudatszerűségre. Noha ugyanis a szó nem az élménynek a jele, hanem bizonyos tárgyaknak, cselekvéseknek, mégis, mivel nálam (és általam lehetséges megfigyelés szerint csak nálam) a szó, a kérdéses tárgy vagy cselekvés és az élmény szorosan összetartozik, a két előbbinek mások által is való hasonló összekapcsolása, mint hasonló viselkedés esetén jogosan következtethetünk ezeknél is tudatszerűségre, sőt bizonyos fokig élményeink hasonlóságára is. Mégpedig a hasonlóságot illetőleg talán azt lehetne mondani, hogy minél kevésbé pontosan »körülírt«, azaz minél összetettebb és minél inkább változó jellegű a tárgy- és cselekvéskomplexum, melyhez a szó fűződik, annál inkább valószínűbb, hogy hasonlítanak a szóhoz fűződő egyéni belső tartalmak, élmények. T. i. ha ilyen változékony tárgy-cselekvés esetén is elég könnyen megtanulják a szót, ennek csak a hasonló belső értelmezés lehet az oka. Ezen az alapon a fentebb használt két példa (piros, akarát) közül az utóbbinál biztosabbak lehetnénk, hogy élményeink hasonlítanak, mint az előzőnél.

Mielőtt rátérnénk a másik érve, e helyen kell megemlítenünk, hogy éppen, mivel jogosan feltételezhetünk lelki élményt a szavak mögött, használatuknak az objektív pszichológiában is van egy fontos és teljesen szabályos lehetősége. Adott és összetett viselkedések tanulmányozása közben a pszichológus ki van téve annak, hogy vagy azonosít olyan viselkedéseket, melyeket nem szabadna és megfordítva, vagy nem veszi észre azokat a külön-külön is egészet alkotó részeket, melyekből az adott viselkedés össze van téve, stb. Minden ilyen eshetőséget könnyen és egyszerűen kiküszöbölhet, ha a vizsgálati alanyt megkérdezi. Nem azt fogja megtudni, hogy mint látja, értelmezi az alany az illető viselkedéseket, hanem hogy milyen más viselkedéshez hasonlóan látja, értelmezi. Azt mondhatnánk tehát, hogy a szónak bizonyos heurisztikus jelentősége van.

A második érv az idegrendszer terén mutatkozó párhuzamra épít. A fiziológia felfedezte, hogy a magasabbrendű állatok és az ember középponti idegrendszere (rajta kívül van még a sympathikus, vagy együttérző idegrendszer) nagyjából három, egymás felett álló központra oszlik. Azért mondjuk, hogy e hármass felosztás csak megközelítő, mivel egyrészt a három centrum szoros kapcsolatban van egymással, másrészt mert az egyes központok is egymástól eléggé független alá- és fölérendelt centrumokból állnak. Az idegközpontok felfedezése az élőlény működéseinek tanul-

mányozása és egyidejűleg a központi idegrendszerben különböző helyeken alkalmazott megszakítás (elvágás, kioperálás, sérülés) útján volt lehetséges. A legalsó központ a gerincvelő, a középső a nyúltagyból, kisagyvelőből, hídból, közép- és köztiagyból áll; a legmagasabbat pedig az agyféltekék kéregállománya alkotja. E központok a hierarchikushoz hasonló rendben vannak, mert egyrészt az alsóbbak által biztosított működések a felsőbbek közbelépése nélkül is lefolyhatnak, másrészt mert a felsőbbek maguk is létrehozhatják az alsóbbak útján ezek működéseit. A legalsó központ az egyszerű reflex-jelenségeket biztosítja, például szúrásra elkapjuk kezünket, fényre a pupilla megszűkül, stb. Az egyszerű reflex-jelenség csupán az u. n. reflex-ívre szorul, mely az ingerelt érzékszervből valamelyik gerinccsigolyához vezető idegből és az innen kiinduló s az érzékszervvel egy helyen lévő izomhoz (proprioceptio) vezető idegből áll. A középső idegközpont az összetett reflex-jelenségeket teszi lehetővé. A gerincvelő kérdéses szelvényéből az ingerültség eljut a nyúltagyba, kisagyvelőbe, stb. is, mely megfelelő vezetékek útján számos, az ingereltségi ponttól távolos izomban is (exteroceptio) reakciót vált ki, továbbá ezen egyes reakciókat, melyek nagyrészt esetleg maga a gerincvelő által végzi, harmónikusan összerendezi. Ha állatoknál a középső idegközpontot eltávolítják, komplikált mozgásokat nem képesek végezni. Az ilyen galamb általában mozdulatlan marad és ha végez némely mozgást, vagy csak természetellenes helyzetéből (ilyen a lábelfáradás is) iparkodik szabadulni, vagy csak külső lökésre teszi. Ha a kísérleti állatnak megsértjük a középagyát az egyik oldalon, vagy körbe fog járni, mint a lovak a cirkuszban, vagy első lábaival körben fogja magát mozgatni az egyhelyben tipegő hátsó lábai mint tengely körül. Ha a kisagyvelőt sértjük meg, járásuk ingadozó lesz és az irányt is alig lesznek képesek betartani: eledelüket csak nagy kerülővel érik el s közben többször eldőlnek.

Ha ellenben csak a legfelső centrumot távolítjuk el, a működésbeli zavarok és hiányok más téren fognak mutatkozni. Az agyféltekéitől megfosztott galamb az előbbieket illetőleg nem mutat semmi különösebb rendellenességet, ellenben társai között egészen magányos életet él, ösztönéletében zavarok mutatkoznak, például kicsinyei hangjára közömbös. Szemük a fényre reagál ugyan, de egészében mégis primitív a viselkedésük vele szemben. Még jellemzőbb a kutyák esete. Náluk az agy kioperálása ugyan sokkal nehezebb, de egy-két esetben mégis elélték néhány évig. Az ilyen állat sok mindent elég normálisan végez. Megy; ha elcsúszik, felemelkedik; az alvásnál természetes helyzetben fekszik; eszik, ha száját az ételbe nyomják; kellemetlen fényre becsukja szemét, vagy fejét elfordítja, hangra hegyezi fülét (de — mindjárt látni fogjuk — feltételezhetjük, hogy nem lát és hall). Ellenben nem ismeri fel többé gazdáját, kutyákra és más állatokra nem reagál. Nem ját-

szik. Fenyítéssel és kedveskedéssel szemben közömbös. Semmiféle alkalmazkodásra, haladásra nem mutat képességet; új szokást nem sajátít el, a régieket pedig elfelejti. Az egyik egy éven át egyforma ellenállást tanúsított, mikor etetés céljából kihúzták az óljából. — Ezeket a hiányzó jelenségeket biztosítja a harmadik idegközpont, az agy, melyet tehát az alkalmazkodást mutató, egyéni működések szervének mondhatunk, hiszen a felsorolt jelenségek mind alkalmazkodást tételeznek fel. Megerősíti ezen elnevezés jogosságát az a fiziológiai tény is, hogy a két alsó centrummal szemben az agy egyrészt nagyfokú plaszticitást mutat, másrészt részben éppen a működés által válik a működés biztosítójává (»beidegződik«), amit az is mutat, hogy sérülés esetén néha az agy egy másik része lassan átveszi az előbbi szerepét.

Az eddigiek szerint tehát a működések három csoportját lehet megkülönböztetni, amiket az idegrendszer három központja tesz lehetővé; közülük az agy az alkalmazkodási jelenségek biztosítója. Másrészt az agy egyes részeinek sérülése esetén introspektíve meg arról győződhet meg az ilyen ember, hogy egyes, eddig ismeretes élményei nincsenek többé. Erre a párhuzamra épít a második érv, ha kijelenti, hogy az alkalmazkodási jelenségeket tudat kíséri, mivel mindketten csak az agy működése esetén lehetségesek; illetve hogy az idegrendszerükben hármas tagozódást mutató állapotok tudattal rendelkeznek. — A párhuzamot és vele az iménti megállapítást még pontosabbá lehet tenni, ha az emberi agykéregnek szintén különféle sérülések, vagy külső elektromos ingerlés által felfedezhető egyes különálló részeire is figyelünk. Nevezetesen az agyban megkülönböztetünk psychomotoricus és psychosensoricus középpontokat. Az előbbieik sérülése esetén az ember saját kezdeményezésére nem tud mozgásokat végezni, az utóbbi betegsége esetén pedig a megfelelő érzékszervei működése nyomán nem keletkeznek érzetei. E két elsődlegesnek nevezett agyi középponthez csatlakozik a szintén motoricus és sensoricus részekkel rendelkező másodlagos agyi középpont, mely a szándékolt mozgások összetevődését, illetve az egyes benyomásokból összefüggő képnek a kialakulását teszi lehetővé, tehát a *tanulásnak* igazi agycentrumai. Sérülése esetén az egyén az egyes mozgásoknak ura marad, de összefüggő mozgásokat nem képes végezni; homlokához tudja például emelni kezét, de nem képes keresztet vetni (apraxia); illetve tud látni és hallani, de nem ismeri fel a tárgyakat (agnosca), nem érti a beszédet, noha tud olvasni, vagy megfordítva. Mivel az agykéreg ezen négy, különböző lokalizációjú része, melyekről az ember introspektíve is számot tud adni magának, az idegrendszer hármas tagozódása esetén általában az állatoknál is kimutathatók működéseik alapján, azért az ilyen állatoknál a tudatosságot e közelebbi módon is feltételezhetjük. A másodlagos psychosensoricus centrumától megfosztott galambnál, mivel kikerüli ugyan az akadályokat, de egyformán teszi ezt galambbal, kutjával, macs-

kával, kövel szemben, feltételezhetjük, hogy a róluk szerzett képek elvesztése miatt nem ismeri föl őket. Ugyanezt tehetjük fel a súlyomról, mely egyformán csap rá minden mozgó tárgyra.

Nem lényegtelen megjegyezni, hogy ha ezen érv az idegrendszer hármas tagozódására épít, ezt csak annyiban teszi, amennyiben e hármas tagozódást a működések nyomán ismeri meg és őrizheti ellen. Az idegrendszernek pusztán anatómiailag kimutatott hármasságára csak akkor lehetne támaszkodni, ha a kérdéses lények idegrendszere teljesen egyforma. Az anatómiai azonosság azonban éppen ott, ahol ez az érv az első mellett tulajdonképpen számbajöhet, t. i. az ember és a különböző állatok között, nemcsak hogy soha sincs meg, hanem — mint ez megint a működések alapján látható, — az idegcentrumok egymásközi viszonylagos fontossága is különböző.

A szélesebb körű használhatóság mellett az első érveléssel szemben ezen utóbbi azzal az előnnyel is rendelkezik, hogy általa az objektív pszichológia tárgyának újabb és pontosabb definíciójához jutunk, mikor az eddig bonyolultnak, vagy globálisnak nevezett jelenségeket alkalmazkodási jelenségekné mutatja ki.

Prohászka René.
